

Historisch adelsonderzoek over de late middel- eeuwen en de vroegmoderne periode in België en Nederland: een momentopname

THÉRÈSE DE HEMPTINNE EN JAN DUMOLYN

In de inleiding op het themanummer over adelsgeschiedenis van het *Tijdschrift voor Geschiedenis* uit 1980 werd op bijna apologetische toon verantwoord waarom er eigenlijk nog aandacht zou moeten worden besteed aan het fenomeen adel.¹ Historiografische paradigma's zoals die van de Annales-school in Frankrijk of van de British Marxist Historians Group en hun 'History from Below' waren in de jaren zestig en zeventig definitief doorgebroken. Tijdens de jaren tachtig ontwikkelden de 'Alltagsgeschichte' en de 'Subaltern Studies' zich vervolgens verder als volwaardige alternatieven voor de oude 'Histoire Bataille' in de positivistische traditie met vorsten en edellieden als hoofdrolspelers. De inleiders van toen: J.C. Boogman, H. Soly, R. Van Uytven en A.G. Weiler (toch geen traditionalistisch soort historici), leken zich te beklagen over 'de democratische en populistische geest' van hun tijd die een einde had gemaakt aan het onderzoek naar de tegenspelers van de nu op een voetstuk geplaatste lagere sociale klassen. Volgens hen was echter niet te ontkennen dat 'de elites nagenoeg steeds richtinggevend opgetreden zijn' en dat deze dominante groepen in wisselwerking met de massa's bestudeerd moesten worden. Anno 2008 ziet de situatie in het historisch onderzoek er helemaal anders uit. De zogenaamde 'elite-studies', een term die ingang vond vanaf de jaren tachtig, zijn dominant aanwezig in de geschiedschrijving over onze gewesten en worden vooral aan de hand van de prosopografische methode uitgevoerd.

Grote thema's in de geschiedschrijving zijn vaak onderhevig aan hardnekkige stereotype visies. Zo zijn de middenklassen altijd in opgang geweest en heeft ook de adel zijn historiografische lot moeten aanvaarden: de adelsgeschiedenis is er vaak nog steeds één van voortdurende neergang en verval. De vroeg- en hoogmiddeleeuwse adel vormde dan wel een dynamische nieuwe klasse van militair inzetbare lieden maar tegelijk oordeelden moderne historici dat zij verantwoordelijk waren voor de feodale verbrokkeling van de publieke macht en voor een algemeen heersende chaos en onveiligheid. De laatmiddeleeuwse adel werd vervolgens bestudeerd tegen de achtergrond van een al dan niet vermeende of verkeerd begrepen algemene maatschappelijke crisis. Hele adellijke geslachten zouden toen uitgestorven zijn of hun grondbezit hebben verloren, en met het traditionele ridderleger ging het ook al niet te best. De

¹ J.C. Boogman, H. Soly, R. van Uytven en A.G. Weiler, 'Woord Vooraf', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 93 (1980) 339-340.

vroegmoderne adel kon dan weer enkel floreren aan het hof of in dienst van de vorst en zijn prille absolutistische staat. De Franse Revolutie veroorzaakte vervolgens een fundamentele breuk in de duizendjarige geschiedenis van de feodale adel en de terreur van Robespierre zorgde voor een ware maatschappelijke schoktherapie die duidelijk maakte dat de adellijke macht nooit meer dezelfde zou zijn als daarvoor. Onder het bewind van Napoleon werd de adel echter in ere hersteld, maar nog sterker onder controle van de overheid geplaatst. In de moderne kapitalistische staten zou de adel als sociale klasse vervolgens samengaan met de industriële burgerij en in België bijvoorbeeld belangrijke posities in de 'haute finance' bekleden.

Het is niet overbodig alle bovenstaande clichés nog eens uitdrukkelijk te formuleren. Niet omdat het huidige adelsonderzoek er fataal door wordt beïnvloed, maar omdat deze vertogen nog sterk doorwerken onder historici. Deze visies hebben hun oorsprong veelal in liberale en marxistische vooruitgangsverhalen van negentiende- of vroeg twintigste-eeuwse onderzoekers. Het door hen gebruikte schema was eenvoudig. Daarin verzekerde de opkomst van gecentraliseerde nationale staten de voor de groei van het kapitalisme noodzakelijke eengemaakte markten en was de adel verantwoordelijk voor de feodale fragmentatie en de mislukking van het vroegmiddeleeuwse Karolingische Rijk. Het onderzoek van de laatste halve eeuw heeft deze materialistische visie grotendeels bijgesteld en genuanceerd. Recenter onderzoek over middeleeuwse en vroegmoderne adel weerspiegelt de diversiteit van de huidige vraagstellingen die nu overheersend van cultuurhistorische aard zijn.

De artikelen in deze thematische aflevering van de *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* vormen een 'momentopname' in een tweeledige betekenis. Enerzijds geven zij de stand van het onderzoek weer anno 2008, anderzijds concentreren ze zich op de late middeleeuwen en de vroegmoderne periode. Een korte status quaestionis met betrekking tot dit historisch adelsonderzoek is hier dan ook op zijn plaats.

Tijdens de twintigste eeuw is de adelsgeschiedenis in de Nederlanden een belangrijk onderzoeksobject geworden voor een zich verwetenschappelijkende discipline. De klassieke positivistische bronnenkritiek in Duitse stijl werd toegepast door vooraanstaande historici zoals Henri Pirenne, François-Louis Ganshof, Léopold Genicot, Leo Verriest, Marietje van Winter en Ernest Warlop.² De voornaamste aandachtspunten waren de oorsprong van de adel in de vroege middeleeuwen en de verhouding tussen problematische categorieën zoals adel, ridderschap en ministerialiteit. Op rechtshistorisch vlak verschenen het laatste decennium verschillende belangrijke werken van de hand van Dirk Heirbaut over de feodaliteit in het graafschap Vlaanderen.³ Minder talrijk zijn

² Een greep uit de mogelijke referenties: H. Pirenne, *Histoire de Belgique* (7 dln.; Brussel 1902-1932); F.-L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité?* (Brussel 1947); L. Genicot, *La noblesse dans l'occident médiéval* (Aldershot 1982); L. Verriest, *Noblesse, chevalerie, lignages. Condition des biens et des personnes, seigneurie, ministérialité, bourgeoisie, échevinages* (Brussel 1959); J.M. van Winter, *Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen* (Arnhem 1962); E. Warlop, *De Vlaamse adel vóór 1300* (Handzame 1968).

tot nu toe de studies over de laatmiddeleeuwse adel. Het werk van Janse over de Hollandse ridderschap tot de veertiende eeuw vormt hier een uitzondering op, net als de bijdragen van Dumolyn en Van Tricht over de Vlaamse adel in de veertiende en vijftiende eeuw.⁴ Rik Opsommer bestudeerde het leenrecht in datzelfde laatmiddeleeuwse Vlaanderen.⁵ In de komende jaren worden de onderzoeksresultaten verwacht van drie proefschriften over de laatmiddeleeuwse adel in onze gewesten van de hand van respectievelijk Frederik Buylaert over het graafschap Vlaanderen, Véronique Flammang over het graafschap Henegouwen en Arie van Steensel over het graafschap Zeeland. Deze laatste twee studies maken onderdeel uit van het Leidse NWO-project *Nobility in the Burgundian-Habsburg Low Countries. Princely Politics and Noble Families, 1430-1530*. Mario Damen en Antheun Janse bereiden in dat verband een syntheseswerk voor over de adel in de Bourgondische staat, waarmee ze ook aansluiting zullen vinden bij de vele artikelen en boeken die Werner Paravicini vanuit het Duits Historisch Instituut in Parijs schreef over de Bourgondische hofadel.⁶ Paul de Win publiceerde al verschillende belangrijke bijdragen over de lagere adel en hun juridische positie tijdens de veertiende en vijftiende eeuw maar het blijft voorlopig nog wachten op zijn synthesestudie over de adel in het hertogdom Brabant.⁷ Vanuit het standpunt

³ D. Heirbaut, *Over heren, vazallen en graven. Het persoonlijk leenrecht in Vlaanderen, ca. 1000-1305* (Brussel 1997); Idem, *Over lenen en families. Een studie over de vroegste geschiedenis van het zakelijk leenrecht in het graafschap Vlaanderen, ca. 1000-1305* (Brussel 2000).

⁴ A. Janse, *Ridderschap in Holland. Portret van een adellijke elite in de late middeleeuwen* (Hilversum 2000); J. Dumolyn en F. Van Tricht, 'De sociaal-economische positie van de laatmiddeleeuwse Vlaamse adel: enkele trends', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis* 137 (2000) 3-46; Idem en idem, 'Adel en nobiliteringsprocessen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen: een status quaestionis', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 115 (2000) 107-222.

⁵ R. Opsommer, *Omme dat leengoed est hoogste dinc van der weerelt. Het leenrecht in Vlaanderen in de 14de en de 15de eeuw* (2 dln.; Brussel 1995).

⁶ Zijn publicatielijst is eindeloos, maar vele studies werden gebundeld in W. Paravicini, *Menschen am Hof der Herzöge von Burgund. Gesammelte Aufsätze* (Stuttgart 2002). Voor de specifiek 'Bourgondische' adel zijn er verder ook de werken van Bertrand Schnerb, onder meer *Enguerrand de Bourbonville et les siens. Un lignage noble du Boulonnais aux XIVe et XVe siècle* (Parijs 1997) en moeten we ook verwijzen naar de vele bijdragen gebundeld in de *Burgundica*-reeks (Turnhout) en de *Publications du Centre Européen d'Études bourguignonnes*, beide onder leiding van Jean-Marie Cauchies. Een voorbeeld van de laatste reeks waarin verschillende studies over edellieden uit de Bourgondische periode zijn opgenomen zijn de akten van een congres georganiseerd door A. Brown en G. Small in Edinburgh en Glasgow onder de titel *The Burgundian Hero / Le héros bourguignon* en verschenen in de aflevering van de *Publications* van het jaar 2001. We vestigen ook de aandacht op een thema-nummer van de *Revue du Nord* 77 (april-juni 1995) onder de titel *Noblesse et entourage princier dans les Pays-Bas à la fin du moyen âge*.

⁷ P. de Win, 'The Lesser Nobility of the Burgundian Netherlands', in M. Jones (ed.), *Gentry and Lesser Nobility in Late Medieval Europe* (Gloucester 1986) 95-118; Idem, 'Queeste naar

van de hoge adel van de eengemaakte Bourgondisch-Habsburgse staat bestudeerde Hans Cools de vaak buiten beschouwing gelaten ‘overgangperiode’ tussen de vijftiende en de zestiende eeuw.⁸ Ook de zestiende eeuw in zijn geheel is minder rijk bedeed met studies over de adel. Het werk van Van Nierop over de Hollandse vroegmoderne adel is voor deze periode het belangrijkste.⁹ Wat de Zuidelijke Nederlanden betreft, werd de ‘Belgische’ adel vanaf de vroegmoderne periode als een geheel bestudeerd in het forse synthesewerk van Paul Janssens.¹⁰ Daarnaast worden er geregeld studies over bepaalde adellijke geslachten of personen gepubliceerd.¹¹

Een eerste en onvermijdelijke vraag blijft uiteraard wat adeldom nu precies is. Sterk afhankelijk van tijd en plaats lijkt men vaak zeer diverse soorten pre-industriële maatschappelijke elitegroepen onder die noemer te groeperen. Daarbij bestaat steeds een spanning tussen opvattingen die de adel eerder als een dominante sociale groep kenmerken en de visie dat adeldom in feite een louter persoonlijk statuut is, tussen met andere woorden een methodologisch-collectivistische en een methodologisch-individualistische benadering. Beide invalshoeken zijn van waarde en worden het best samen in overweging genomen wil men de complexe realiteit van ‘de’ adel geen geweld aandoen. Bovendien wordt de visie van de moderne adelshistorici/ae ook vanuit andere bipolaire tegenstellingen geconstrueerd, zoals onder meer die tussen individu en geslacht, tussen mannen en vrouwen, tussen gewoonterechtelijke adel en getitelde adel, tussen plattelandsadel en stadsadel, tussen ridderschap en hofadel, hetzij *noblesse d’épée* en *noblesse de robe*, tussen adel en patriciaat, tussen crisis en wederopstanding, tussen openheid en geslotenheid, tussen representatie of distinctie en publieke perceptie, tussen evolutie en revolutie, *longue durée* of *histoire immobile* en snelle aanpassingen of sociale dynamiek, adel als discursieve constructie en adel als *performance*. Tenslotte past de

de rechtspositie van de edelman in de Bourgondische Nederlanden, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 53 (1985) 223-274.

- ⁸ H. Cools, *Mannen met macht. Edellieden in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Zutphen 2001).
- ⁹ H. van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (Dieren 1984).
- ¹⁰ P. Janssens, *De evolutie van de Belgische adel sinds de late middeleeuwen* (Brussel 1998).
- ¹¹ Enkele voorbeelden: M. Boone, ‘Une famille au service de l’État bourguignon naissant. Roland et Jean d’Uutkerke, nobles flamands dans l’entourage de Philippe le Bon’, *Revue du Nord* 72 (1995) 233-255; E. Balthau, ‘La famille Van Massemen / de Masmines. Aspects sociaux et matériels de la noblesse flamande, ca. 1350-ca. 1450’, *Publications du Centre Européen d’Études bourguignonnes* 37 (1997) 173-194; F. Buylaert, ‘Sociale mobiliteit bij stedelijke elites in laatmiddeleeuws Vlaanderen. Een gevalstudie over de Vlaamse familie de Baenst’, *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 8 (2005) 201-251; L. Sicking, ‘Makelaars in macht tussen zee en vasteland: Van Borselen en Bourgondië in de vijftiende en de zestiende eeuw’, *Leidschrift* 15 (2000) 36-63; G. Croenen, *Familie en macht. De familie Berthout en de Brabantse adel* (Leuven 2003); J. Haemers, H. Wijsman en C. van Hoorebeek (eds.), *Entre la ville, la noblesse et l’État. Philippe de Clèves (1456-1528), homme politique et bibliophile* (Turnhout 2007).

adelsgeschiedenis ook in welbekende historische processen en bewegingen zoals economische conjuncturen en structuren, sociale mobiliteit en politieke centralisatie en decentralisatie. In dit themanummer is dat niet anders.

De idee van een breuk tussen de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne adel, waarbij het jaar 1600 eerder de grenslijn blijkt te zijn dan het traditionele jaar 1500, is prominent aanwezig in de bijdrage van Paul Janssens. Hij bespreekt de economische, politieke en militaire criteria die een voorwaarde vormen voor een dergelijke 'transitie' van de adellijke sociale groep. Grote historische processen zoals de teloorgang van de klassieke feodaliteit en de zogenaamde militaire revolutie komen hierbij onvermijdelijk aan bod, maar deze fenomenen hebben op zich ook een problematisch historiografisch statuut waardoor ze aanleiding geven tot belangrijke en uitgebreide discussies. Sterk geladen begrippen zoals 'revolutie' en 'crisis' kleuren zulke vertogen, maar zijn, voordat ze een kader voor empirisch onderzoek worden, op zichzelf al een conceptuele discussie waard. Janssens legt terecht de nadruk op een tegenstelling tussen de middeleeuwse 'gewoonterechtelijke adel' en de vroegmoderne en moderne 'publieksrechtelijke adel', of met andere woorden tussen adeldom door publieke perceptie van het 'vivre noblement' en adeldom door vorstelijke erkenning, de 'faveur nobiliaire'. Breuken of veranderingen in de sociale geschiedenis van de adel worden zoals gezegd vaak in dergelijke begrippenparen uitgedrukt. Zo wordt de discussie over het genuanceerde verschil tussen adel en ridderschap in de volle middeleeuwen in dit nummer ook heropend in de bijdrage van Mario Damen en Antheun Janse. Het spanningsveld tussen adel en patriciaat is een ander punt van discussie dat nog al te vaak in een eenvoudig binair model wordt geplaatst. Deze polemieken hangen duidelijk samen met kwalificaties waarin de adel op zijn permeabiliteit of ondoordringbaarheid wordt afgerekend. Ook dit contrast lijkt het in het recente onderzoek echter te moeten afleggen tegen complexere modellen van sociale mobiliteit en sociale stratificatie, ook binnen de adel zelf, waarbij geografische en chronologische verschillen vaak cruciaal blijken. De bijdragen van Damen en Janse, respectievelijk Van Steensel engageren zich in deze discussie over de interne gelaagdheid van de adellijke groep.

De adel is ook vaak afgeschilderd als een passief voorwerp, een soort slachtoffer van grote historische processen waartegen de edellieden niet gewapend waren. Het debat over de laatmiddeleeuwse crisis dat sinds het midden van de twintigste eeuw vanuit neomalthusiaanse en marxistische hoek werd gelanceerd, heeft de precaire economische positie van de adel in de verf gezet. Een voor de hand liggend onderzoeksveld waarvoor meer dan voldoende bronnenmateriaal aanwezig is maar dat toch nog grotendeels braak ligt, is de studie van de sociaal-economische conditie van de adel. De impact van de grote economische bewegingen op de adellijke stand komen wel aan bod in studies over de laatmiddeleeuwse rurale economie zoals die van onder meer Thoen en Van Bavel maar vormen daarin niet de centrale onderzoeksvraag.¹² De klassieke sociaal-economische regiostudies in de traditie van de

¹² E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late middeleeuwen en het begin van de nieuwe tijden* (2 dln.; Brussel 1988); B.J.P. van Bavel, *Transitie en*

Annales, geleverd door klinkende namen als Duby en Le Roy Ladurie, zijn de laatste twee decennia minder populair geworden in het historisch onderzoek maar blijven onmisbare bouwstenen voor de evaluatie van de rol van de middeleeuwse en vroegmoderne adel.¹³

Naast deze sociaal-economische invalshoek bestaat er een soort Pirennaanse traditie voor de bestudering van de relatie van de adel met de opkomende moderne staten. Charles Tilly, Perry Anderson en Wim Blockmans behoren tot de belangrijkste vertegenwoordigers van deze benadering.¹⁴ Het recente werk van Damen en Dumolyn ligt in deze lijn en ook de bijdrage van Jelle Haemers in dit themanummer toont aan dat ondanks de sterke centralisatie van de staat onder de Bourgondisch-Habsburgse dynastie, de hoge adel een belangrijke autonome machtsfactor bleef en onverminderd een eigen ideologisch standpunt huldigde. De logische consequentie van zijn onderzoek is dat de traditionele visie op de Orde van het Gulden Vlies als machtsinstrument van de hertogen om de adel aan zich te onderwerpen moet worden bijgesteld. In discussies over de oorsprong van de moderne staat in de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne periode werd de adel geplaatst in een 'driehoeksverhouding' met de vorst en de stedelijke burgerij, om een klassieke formulering van Raymond van Uytven te gebruiken.¹⁵ In dit themanummer geeft vooral Arie van Steensel nieuwe aanzetten voor een heropening van deze oude discussie. Hij doet dat bovendien voor een minder vaak bestudeerd gewest zoals het graafschap Zeeland.

In de sociaal-politieke geschiedenis wordt de rol van sociale netwerken bij maatschappelijke elitegroepen steeds sterker beklemtoond. Traditionele *topics* in de adelshistoriografie zoals verwantschap en aanverwantschap, het spanningsveld tussen individu, kerngezin en de bredere adellijke *lignage* of vetevoering en partijstrijd worden opnieuw geïnterpreteerd in het licht van de sociale netwerkanalyse. Véronique Flammang gebruikt in haar bijdrage aan dit themanummer een dergelijke aanpak. Zij legt de nadruk op de politieke betekenis van zulke netwerken, die op bepaalde momenten het karakter van ware facties of partijen konden aannemen. Van Steensel richt de aandacht vooral op de bindende elementen binnen de netwerken zelf.

continuïteit. De bezitsverhoudingen en de plattelandseconomie in het westelijke gedeelte van het Gelderse rivierengebied, ca. 1300-ca. 1570 (Hilversum 1999). Zie ook de verschillende internationale verzamelbundels over rurale geschiedenis in de CORN Publication Series (Turnhout), waarvan Thoen en Van Bavel twee van de voortrekkers zijn.

¹³ G. Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval (France, Angleterre, Empire, IXe-XVe siècles). Essai de synthèse et perspectives de recherches* (2 dln.; Parijs 1962); E. Le Roy Ladurie, *Les paysans de Languedoc* (2 dln.; Parijs 1966).

¹⁴ Zie onder meer C. Tilly (ed.), *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton 1975); P. Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (Londen 1974) en de reeks *The Origins of the Modern State in Europe, 13th to 18th Centuries*, onder de algemene redactie van W. Blockmans en J.-Ph. Genet, en in het bijzonder W. Reinhard (ed.), *Power Elites and State Building* (Oxford 1996) in deze reeks.

¹⁵ R. van Uytven, 'Vorst, adel en steden. Een driehoeksverhouding in Brabant van de twaalfde tot de zestiende eeuw', *Bijdragen tot de Geschiedenis* 59 (1976) 93-122.

Gezien de groeiende belangstelling voor de cultuurgeschiedenis sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw hoeft het geen verwondering te wekken dat er ook in deze bundel aandacht is voor de ‘representatie’ of de ‘verbeelding’ van de adellijke status. Naast de erfenis van de grootste Belgische historicus die de adel in het licht van de staatsvorming bestudeerde, worden hier paden betreden die al vrijgemaakt waren door de grootste Nederlandse historicus wiens *Herfsttij* waarschijnlijk nog steeds het belangrijkste model is voor de hedendaagse cultuurgeschiedenis. Adel kan opgevat worden als een ‘praktijk’ of een reeks praktijken die men kan samenvatten met het concept ‘vivre noblement’, een term die onvermijdelijk opduikt in verschillende van de hier verzamelde opstellen. Recent werd dit onderzoeksveld opnieuw aangeboord door de archeoloog Wim Declercq en de historici Dumolyn en Haemers aan de hand van de casus van het kasteel van de Bourgondische *self made man* Pieter Bladelin.¹⁶ Verder interdisciplinair onderzoek met archeologen en kunst-historici is hier aangewezen.

Adeldom is naast een sociale ook een discursieve constructie. Frederik Buylaert en Jan Dumolyn, en ook Jelle Haemers vestigen in hun bijdragen de aandacht op teksten over de adel maar ook op door de adel zelf geproduceerde teksten, waarin het discours vaak een ideologisch karakter heeft omdat ze handelen over de legitimatie en de bestending van een economische, sociale en politieke dominantie. Adellijke status, of een elite-identiteit in het algemeen, kan ook gelezen worden als een systeem van tekens, hetzij talige tekens zoals titels en namen, hetzij andere tekensystemen zoals we die terugvinden in de heraldiek, de kledij of de iconografie. Luc Duerloo vestigt in dit verband de aandacht op deze strijd over de ‘sociale tekens’ door gebruik te maken van het antropologische begrip ‘toe-eigening’.

De voor dit themanummer van de *BMGN* verzamelde bijdragen laten ook zien dat er een aantal opvallende lacunes bestaan in het adelsonderzoek in de Nederlanden. Aandacht voor de rol van vrouwen en gender, jongeren en kinderen vanuit benaderingen als gendergeschiedenis of levenslooptanalyse is in het huidige onderzoek naar de middeleeuwse en vroegmoderne adel in onze gewesten zeker nog niet prominent aanwezig. Door de dominant mannelijke aanwezigheid in het bronnenmateriaal blijft de onderzoekskeuze om adellijke vrouwen niet centraal te stellen of zelfs volledig te negeren de gemakkelijkste oplossing. Wel is er een, hier niet aan bod gekomen, groeiende belangstelling voor adellijke vrouwen vanuit cultuurhistorisch perspectief.¹⁷ Buylaert en Dumolyn geven weliswaar een aanzet om de ridderlijke identiteit vanuit de invalshoek van de *masculinity studies* te bekijken, maar hier ligt nog een

¹⁶ J. Dumolyn, W. De Clercq en J. Haemers, “Vivre Noblement”. The Material and Immaterial Construction of Elite-Identity in Late-Medieval Flanders. The Case of Peter Bladelin and William Hugonet’, *The Journal of Interdisciplinary History* 38:1 (2007) 1-31.

¹⁷ E. Bousmar, ‘La noblesse, une affaire d’hommes? L’apport du féminisme à un examen des représentations de la noblesse dans les milieux bourguignons’, *Publication du Centre européen d’études bourguignonnes* 37 (1997) 147-155; Idem en M. Sommé, ‘Femmes et espaces féminins à la cour de Bourgogne au temps d’Isabelle de Portugal (1430-1471)’, in: J. Hierschbiegel en W. Paravicini, *Das Frauenzimmer* (Stuttgart 2000) 47-78; *Livres et lectures de femmes en*

volledig onderzoeksveld open.

Bijna drie decennia na een vorig themanummer van een Nederlandstalig historisch tijdschrift gewijd aan de adel in onze gewesten, springen evoluties in het oog die internationale tendensen in het historisch onderzoek weerspiegelen. In nieuw onderzoek worden oude en vaak kunstmatige binaire tegenstellingen vervangen door de multidimensionele complexiteit van adel als fascinerend historisch fenomeen. Een teleologisch vooruitgangsverhaal waarin de opkomst van nieuwe leidende klassen samenging met de fatale neergang van een adellijke elite is al te eenvoudig. De bijdragen in dit nummer tonen aan dat het huidige historische onderzoek de oude schema's vervangt door meer aandacht voor adellijke strategieën van aanpassing aan maatschappelijke evoluties, voor fluiditeit in de adellijke populatie, voor interacties met andere elitaire groepen, en voor de heterogeniteit van het fenomeen adel. De adel is in de loop van de geschiedenis steeds van gedaante veranderd, zonder dat de fascinatie voor adellijke ideologie ooit verdween. Zo lijkt 'de' adel (en de belangstelling ervoor als onderzoeksobject) alle al of niet vermeende crisismomenten telkens weer te hebben overleefd.

Misschien worden de huidige gefragmenteerde onderzoekstradities naar adeldom en edelen in de nabije toekomst wel weer geïncorporeerd in de 'algemene geschiedenis' van de westerse maatschappij.

Jan Dumolyn (1974) is docent met hoofdzakelijk onderzoeksopdracht verbonden aan de Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis, Universiteit Gent. Hij is gespecialiseerd in de sociale geschiedenis van het laatmiddeleeuwse graafschap Vlaanderen.

Thérèse de Hemptinne (1947) is professor geschiedenis van de middeleeuwen aan de Universiteit Gent. Zij is de mede uitgeefster van de oorkonden van Diederik en Filips van de Elzas, graven van Vlaanderen, in de reeks Akten van de Belgische Vorsten van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis van België. Zij publiceert over diplomatiek, instellingen- en sociale geschiedenis, vrouwen- en gendergeschiedenis.

Summary

Jan Dumolyn and Thérèse de Hemptinne, *Historical Research into the Nobility during the Late Mediaeval and Early Modern Period in Belgium and the Netherlands: A Snapshot*

This introduction to a special issue on the history of the nobility in the Netherlands and Belgium gives a 'snap-shot' of the subject in two different ways. On the one hand, the collected essays demonstrate the state-of-the-art in the research carried out in 2008 on the nobility, on the other, they focus on the mediaeval and early modern periods. The major themes and problems of

Europe entre moyen âge et renaissance. Textes réunis par A.-M. Legaré (Turnhout 2007) in het bijzonder: II. L'Espace bourguignon, 139-275.

this historiographical tradition are evoked, emerging from the study outlined in another special issue of a historical journal, the *Tijdschrift voor Geschiedenis* of 1980, which looked at perspectives for future research. This introduction mainly examines the methods used by historians to confront inevitable questions such as: 'What exactly is the nobility?' and 'How can this historical phenomenon be situated within processes and historical movements such as economic structures and conjunctures, social mobility and political centralization and decentralization?'

De la noblesse médiévale à la noblesse moderne

La création dans les anciens Pays-Bas d'une noblesse dynastique (XVe-début XVIIe siècle)

PAUL JANSSENS

Le passage du XVe au XVIe siècle marque-t-il un tournant historique? Constitue-t-il la ligne de démarcation entre l'époque médiévale et la modernité? De nombreux manuels l'affirment et dans beaucoup d'universités l'organisation de la recherche le confirme. La discussion, si elle a lieu, porte sur le moment décisif de la rupture. Pour certains, le XVe siècle n'est déjà plus tout à fait médiéval, alors que pour d'autres c'est le XVIe siècle qui n'est pas encore pleinement moderne. Mais qu'importent ces querelles, pour peu que l'on s'accorde sur l'accélération de l'histoire durant cette période, marquée par des changements plus tranchés qu'à d'autres époques. Qu'il suffise d'évoquer le renforcement du pouvoir monarchique dans de nombreux pays, le développement économique stimulé par le commerce au-delà des mers, la diffusion de la culture humaniste ou les déchirements de la réforme religieuse.¹

Que devient la noblesse dans la tourmente? Comment réagit-elle à ces multiples défis? Parvient-elle à maintenir sa fortune, son pouvoir et son prestige, ou subit-elle le contrecoup d'un monde en pleine mutation? Retrouvons-nous en 1600 les mêmes familles qu'en 1400? Et ont-elles conservé la même identité, les mêmes signes distinctifs? Depuis plusieurs décennies déjà, l'étude historique de la noblesse est un sujet à la mode. Le temps n'est plus où les historiens d'inspiration marxiste et libérale partageaient un même dédain pour des élites considérées comme rétrogrades, s'opposant en vain à la laïcisation, la démocratisation et l'industrialisation. En renonçant à décrire le passé à la lumière d'un avenir radieux, l'historiographie contemporaine en a profondément modifié les perspectives. L'histoire de la noblesse ne se décline plus sur le mode de la crise, du déclin, voire même de l'agonie.

Certains historiens ont insisté sur les ravages causés dans les rangs de la noblesse par la crise économique du bas moyen âge.² Cette interprétation se base sur deux faits bien avérés: l'ampleur de la crise et des exemples concrets de familles nobles durement touchées. Nul doute que ces exemples soient

¹ M. Bentley (éd.), *Companion to Historiography* (Londres 2002) 249-292.

² M. Aurell, 'The Western Nobility in the Late Middle Ages. A Survey of the Historiography and some Prospects for New Research', dans: A. Duggan (éd.), *Nobles and Nobility in Medieval Europe. Concepts, Origins, Transformations* (Woodbridge 2000) 263-273. L'historiographie concernant la Flandre est analysée par J. Dumolyn et F. Van Tricht, 'De sociaal-economische positie van de laat-middeleeuwse Vlaamse adel', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge* 137 (2000) 3-46 et J. Dumolyn, 'De Vlaamse adel in de late middeleeuwen. Staatsdienst en sociale mobiliteit', dans: *Les élites nobiliaires dans les Pays-Bas au seuil des temps modernes* (Bruxelles 2001) 9-30.